

сгб

КОДОВИ

1997

храна

број 2

СЛОВЕНСКИХ КУЛТУРА

КОДОВИ СЛОВЕНСКИХ КУЛТУРА

Јасна Влајић-Појовић, Београд

Сх. оловина „сѿаринско ѿиће налик ѿиву“

Језичка факта указују на то да су још наши најстарији индоевропски преци разликовали пијење воде, као гашење жеђи, од пијења неког напитка, које је водило опијању¹.

Хронологија настанка појединих алкохолних пића директно зависи од технологије њиховог справљања. Тако је медовина, као производ ферментисања медом заслађене воде, због сасвим једноставног поступка добијања била најстарије алкохолно пиће Индоевропљана, па и Словена. Праисторијску старину има и пиво које су стари Словени (као и Вавилонци, Египћани итд.) правили касније, кад су овладали ратарством и имали на располагању разне врсте житарица. Словени су вино, као медитеранско пиће, упознали тек у контакту са хришћанством² које даје апсолутни примат вину, као симболу крви Христове, а разна паганска пића сматра мање вреднима, те брани њихову употребу у сакралне сврхе³. Жестока пића, међу њима и ракија са којом се Српство данас првенствено идентификује, технолошко су достигнуће тек средњег века наше ере.

У српскохрватском је везивање назива *ѿиво* за алкохолни напиток добијен ферментацијом јечменог слада уз додатак хмеља релативно нова појава, проистекла из његове комерцијалне производње. Раније значење „пиће уопште“ до данас се задржало у неким штокавским и у северним чакавским говорима⁴.

Нас овде занима стари словенски назив једног пића налик пиву, *оловина*, који се у сх. није одржао у живој употреби јер је у новије време нестала реалија на коју се односио.

Словенски етимолошки речници, укључујући и Скоков, не доносе потврде континуанти југоисточнословенске и прасловенске речи **olъ* у српскохрватском. Једини описни речник који бележи ову реч, и то само у облику изведенице *оловина* „неко пиће, можда пиво“, јесте RJAZU у коме уз неколико примера стоји напомена да су сви код једног писца, Матије Дивковића⁵:

¹ Ову дистинкцију одражавају различити коренови, ие. **ekʰl̥o-* (у традиционалној реконструкцији **akʰla-*, од кога је и лат. *aqua*) и ие. **pʰl̥oH(i)-* (традиционално **pō(i)-* : **pi-*, од кога је нпр. лат. *potus*, гр. *πίω*), уп. Гамкрелидзе/Иванов 1984: 702–703.

² Неки и раније, када су силазили на топла мора, односно при досељавању на Балкан.

³ Уп. новозаветне синтагме „*vinum et siceram non bibet*“, „*vinum et siceram non gustavit*“ или пропис о томе чиме се миса може, односно чине све не може, служити (уп. Дивковић према RJAZU).

⁴ О овоме сведоче стандардни речници и обимни материјал из грађе РСАНУ. Одличан преглед ове теме, уз закључак да је „старо јужносл. *ѿиво* значило ‘Getränk’, док је *ѿиво* ‘Bier’ било источнот. семантички дијалектизам, који није био познат јужносл. варијантама црквеносл. текстова“ даје Zajceva 1979: 106.

⁵ Босански фрањевац (Јелашке 1563 — Олово 1631) у чијем идиолекту велики удео чини његова завичајна дијалекатска лексика, што је закључак више аутора који су анализирали језик

Ничијем се друзијем не може миса ријети, него само вином ... ни ракијом, ни медом, ни оловином, ни оцтом⁶; Ни вина, ни медовине ни оловине неће пити (према лат. *vinum et siceram non bibet, luc. 1,15*) (*ibid.*)⁷; Ја не могу благовати вашег зеља и боба ни пити оловине (*ibid.*); Носећи жмуо оловине поче му давати да се напије (*ibid.*)

Грађа РСАНУ пружа више потврда међу којима су посебно занимљиви описи овог пића у етнографским изворима:

„Олавина је једна врста пића, слично пиву, што су пре 50 и више година правили људи од јечма. У Стрелцу /код Бабушнице/ су ми причали да је олавина врло пријатно пиће. Олавину праве нарочити мајстори. Њима се преда јечам и они га у једну велику кацу потопе, да проклија, и онда ону воду цеде и кувају па ладе. У срезу нишавском један ми је човек рекао: то је вино⁸ што су давно људи правили од јечма“⁹.

На другом месту код истог аутора стоји прецизнији опис: „Ја сам пре неколико година¹⁰ ... поменуо једно старинско пиће овог краја које је било познато под именом: *олавина*. То је накисело пиће, слично пиву, које се правило од јечма. Нарочити мајстори правили су олавину за цело село, колико који сељак уложи јечма. Сав се јечам покисели те преври, па се после она вода куха и према уложеном јечму сваки добија олавину. Пре петнаест година само је у Стреоцу био један старац жив (око деведесет година имао је тада), који је умео да прави олавину и који је знао да исприча како се то ради. Много сам га пута молио и испитивао о тој олавини, но он ми није хтео да прича.“¹¹

У неискоришћеној грађи за РСАНУ налази се и потврда фонетске варијанте *аловина*:

„Пиво је такође врло старо пиће, али млађе од медовине. У пиротском округу зове се *аловина*¹² и врло је слична руском *квасу*. Пеку овас у сачу, који је најпре добро утрејан и мешају дрвцетом. Овас пучка као од прилике

Дивковићевог књижевног дела (уп. нпр. С. Халиловић, Дијалекатска лексика у дјелима Матије Дивковића, *Лексикографија и лексикологија*, Посебна издања АНУБиХ, књ. LXXXV, Одјељење друштвених наука, књ. 21, Сарајево 1988, 233–237.) Чињеница је да је фрањевачка књижевна лексика производ мешања црквенословенских, далматинско-дубровачких и латинско-талијанских утицаја (уп. нпр. Х. Куна, Нека изворишта босанскохерцеговачке фрањевачке лексике XVII и XVIII в., *Лексикографија и лексикологија*, Посебна издања АНУБиХ, књ. LXXXV, Одјељење друштвених наука, књ. 21, Сарајево 1988, 173–9), али то што се ова реч јавља само код Дивковића — и ни код једног другог фрањевца — увећава вероватноћу да је она пореклом из његовог завичајног, тузланско-фојничког говора, а не из старословенског.

⁶ *Наук карстијански за народ словински*, у Мнецие 1611, 154б.

⁷ Дакле, лат. *sicera* = „медовина и олавина“. Исто место у Библији преводи се и са: „Неће пити вино ни пиво“, односно *Vinum et siceram non gustavit*: „Вина и пива николи не окуси“ (RJAŽU s.v. *йиво*), а Вук је оставио: „Не ће пити вина и сикера“ (о завету Св. Јована Претече). В. и напомену 18.

⁸ Дакле, том информатору је пиво непознато, а појам блажег алкохолног пића му је вино.

⁹ Владимир Николић, Збирка речи из Нишавског среза, 1889.

¹⁰ Аутор се ту позива на своју „омању збирку речи коју је Академија наградила“ из које потиче и горенаведени опис, уп. претходну напомену.

¹¹ Владимир М. Николић, Из Лужнице и Нишаве, *Српски етнографски зборник* XVI, Београд 1910, 115–6.

¹² Ту стоји напомена бр. 2 која гласи: Литавски се пиво каже *alūs*.

кокице. Кад се добро раскока мећа се у 'каче' — чабрицу и попари врелом водом. Овас у тој врућој води *прокисне* и дигне се на површину. Обично то буде готово за 3–4 дана, ну ако је време хладно те не може за то време да ускисне, онда усијају камење и спуштају у чабрицу и онда брзо надође. Чабрица, односно каца, поклопи се удешеним данцетом и замаже тестом да не 'одашиња' (одише), дакле да нема додира са ваздухом те да не ветри. То је та аловина коју после точе и пију, или изјутра место ракије, или за ручком место вина, и то наравно само у недостатку јачег алкохолног пића. Понекад и госте чаште тим пићем. Аловина слади и киси; по укусу и боји доста је налик на пиво. Аловину пију и место кафе изјутра по једну винску чашу, верујући кад се пије на 'штину' (штесрце) да чисти. Исто овако пиће и на исти начин прави се и од јечма. У старим нашим споменицима помиње се, без сумње, ово пиће под именом *олъ* или *оловина*.¹³

Преостале потврде, иако потичу из разноврсних извора, имају заједничку одлику да највероватније нису аутохтоне, већ учене по пореклу.

У збирци речи Јована Борјановића¹⁴ стоји: „Ол, оловина је неко старинско пиће којег данас нема. Чуо сам ову реч од митрополита Серафима Петровића у Мостару и вели да су сви Словени некада пили то пиво“.

Растко Петровић употребљава ову реч у контексту свадбеног веселја: „Рече њој да одведе коња родитељима, а сам се упути да покупи хиљаду сватова на све стране. Напише се оловине, напише се пива, напише се сурутке.“¹⁵ Исти аутор користи ову реч још једном, у опису сличне тематике: „Сабор старословенских сељака, где се просипала бурадима оловина и мед.“¹⁶

Тугомир Алауповић¹⁷ у опису гозбе доноси стих „медовине, меса доста, слатког ола, бијелог хљеба“.

Овде изложени сх. лексикографски материјал о *оловини* открива трагове старе словенске материјалне и духовне културе на централном делу јужнословенског терена (детаљни етнографски описи указују на аутохтоност пића¹⁸; за

¹³ Сима Тројановић, *Старинска српска јела и пића*, *Српски етнографски зборник* II, Београд 1896, 117.

¹⁴ Збирка речи из Босне, Херцеговине, Срема и Хрватске, 1904–1906.

¹⁵ *Српски књижевни гласник* II, Београд 1921, 581. у приповеци „Пустињак и Меденица“ која почиње овако: „Још док само био стари Словен и звао се Јоаким, сасвим на други начин је текла моја младост. Село нам је било близу реке на самој ивици шуме. ... Стрчавши у двадесет скока са брега ... ево ме на друму. Друм је долазио из Тесалоника па ишао Сингидуњу.“

¹⁶ У расправи „Народна реч и геније хришћанства“, *Српски књижевни гласник* XIII, Београд 1924, 533.

¹⁷ Т. Алауповић, *Пробране ђесме*, Загреб 1902, 106. (1870–1958, рођен у Травнику, дуго живео у Сарајеву). У истој песми се на још неколико места помиње *медовина* („медовина нек се лије, месо трга, хљебац мрви“, „свега има, медовине, меса доста“, „медовина, жућа злата, гости пију, чаше звоне“), али никад више *ол*, као да га је песник употребио само ту, због стиха.

¹⁸ Још један индиректни траг аутохтоности *оловине* на централном делу словенског југа пружа *Слейчанско четворојеванђеље* (XIVв., јужна Србија) у коме се у преводу већ навођеног стиха из Јеванђеља по Луки (1, 15) „vinum et sicera(m) non bibet“, јавља облик *јеловина*, разночте- није у односу на на све остале јужнословенске преводе у којима хебрејска реч *сикера* остаје непреведена — ту тај стих гласи „*И вина и јеловини не имаџь пити*“. (До овог податка из Кар- тотеке Старословенског одсека Института за српски језик у Београду дошли смо љубазношћу ко- лега др Д. Стефановића и Љ. Ламбић-Божовић, којима се још једном захваљујемо). Иза конта- минираниг облика *јеловини* вероватно стоји преводиочево непрецизно познавање *оловине*.

учене потврде код Дивковића може се веровати да се ослањају на домаће изворе, док за књижевне записе треба претпоставити да се заснивају на ерудицији њихових аутора). Тиме се попуњава празнина у низу јужнословенских потврда ове речи, односно у средишњем делу јужног крака ове јужнословенско-источнословенске изоглосе и изопрагме, тако што се гореизнесене сх. потврде смештају између слн. *ol* (дијал. и *vol*), *olovina*, *oláriti* (Bezljaj II: 247)¹⁹ и буг. дијал. *олџина*, *ловина*, *џловина* „пиће од разних жита, највише пшенице; нешто као пиво; вино, оловина“; *оловина* „пиће налик на пиво, од овса, ражи, кукуруза, јечма који се накваси да проклија, затим исуши каменом који је угрејан на ватри, крупно самелје и испере у посебној каци“ (БЕР 4: 861–862)²⁰. Неки јужнословенски дијалекат био је извор позајмљивања ове речи и реалије и у румунски²¹.

Други крак изоглосе покрива источнословенски терен — реч је далеко најбоље потврђена у руским дијалектима, мада већином у изворима из прошлог и са почетка овог века, што говори да и тамо реалија изумире: *оловина* / *оловина́* „било које пиће од хмеља (осим вина); дрожина, талог који остаје на дну при варењу пива, кваса, браге“ (СРНГ 23: 189), *ола́ня* „пиво“ (СРНГ 23: 182), *ала́ня* „пиво“ (СРНГ 1: 231) = *ала́ха* (ibid. 232), *олава* „пиво“ (СРНГ 23: 180), *ола́вина* / *олави́на* „талог браге, пива, кваса“ (СРНГ 23: 180), *лавина* „жито заливено водом при спремању кваса; квасни екстракт“; „Стари квасни екстракт од кога се више не може правити квас“ (СРНГ 16: 220).

Струс. *олъ* у дијалектима није очувано, тако да једина савремена потврда континуанте основне речи, псл. **олъ* остаје слн. *ol* / *vol*, док се све друге савремене варијанте назива овог пића свде на изведеницу **ol-ov-ina* творену по аналогiji са **med-ov-ina* (< **medъ*, будући да се исто ради о и-основи). У оба случаја се у твробоно-семантичкој парадигми пиће назива или исто као и сировина од које се оно прави (што је старије стање), или именицом изведеном од градивног придева додавањем суфикса *-ina* (што је новија творба). Семантички инвентар изведенице псл. **олъ* тако обухвата неколико сродних реалија: „квасни екстракт од неке житарице“, „блаже алкохолно пиће од таквог екстракта“, „талог таквог пића“.

Ван словенског југа и истока траг ове речи налазимо само у полъ. дијал. *olowica* „стари назив квасца за вотку“ (Karłowicz III:439)²², са вероватно нај-

¹⁹ Словеначки се одликује и низом изведеница од ове речи: *olár*, *volar*, *olarîja*, *olárnica*, *olârstvo*, *olnina*, *olarnina*, *olárski*, *ôlov* adj. и још неким које Безлај не доноси: *ôlnica*, *olovâr*, *ôlovník* „Bierbrauer“, *ôlast* adj. „bierähnlich“, *olopívec* (Pleteršnik I: 818–820). При том Безлајеву тврдњу да је реч и данас жива код корушких Словенаца треба примити са оградом, будући да су му најскорији извори Јарник (1832) и Цигале (1860).

²⁰ Овај последњи пример, у БЕР-у лоциран у северозападне говоре, вероватно је скраћени облик изврсног описа справљања оловине који доноси Вакарелски 1977: 192.

²¹ Реч је потврђена у рум. дијалектима, не само у облику најближем словенском оригиналу: *olovina* „пиво“, већ и у локалним варијантама *olaviță*, *olăghină*, *olăină*, *olăvină*, *olagină*, *oloină* (DLR VII: 193).

²² У термину *alus* „примитивно пиво које се вари у судовима од коре тако што се у воду у коју је потопљено жито убацује усијано камење“ забележеном у XVI в. у документу са литавског терена свакако треба видети директну позајмљеницу из лит. *alus* (SSS IV: 129b s.v. *Piowarstwo*).

старијим значењем и суфиксом другачијим него у осталим словенским језицима, што говори о реликтном карактеру и изолованости овог термина на словенском северозападу.

Словенска реч **olъ* има директне балтичке и германске паралеле: лит. *alus*,²³ лет. *alus* „пиво“, ст. прус. *alu* „медовина од хмеља“, стисл. *ol* „пиво, пијанка“, англосакс. *ealu* „пиво“, срвнем. *al-scan* „посуда за пијење (пива), а даље су највероватније сродне и са лат. *alumen* „стипса“ и гр. ἄλυστον-πικρόν (у Хесихијевој глоси из Софронија). С овим је у вези и осет. *celuton* „пиво варено на посебан начин“, познато још скитско-сарматском, уп. име Ἀλοῦθ-αγος. Абаев осетску реч изводи из ст. герм. *alut* „пиво“ (Абаев I: 129–130).

Питање етимологије словенске, балтске и германске речи детаљно се, уз исцрпно навођење потврда у све три групе језика (мада опет без иједног сх. примера), разматра у монографији *Обицај лексика германских и балто-славјанских језика* (ОЛГБСЈ), уз резимирање постојећих тумачења²⁴. Аутори монографије имплицитно прихватају Стангово мишљење да је низ стисл. *ol*, лит. *alus*, рус.-цсл. *olъ* један од примера посебне језичке блискости између германских, балтичких и словенских језика, али се не опредељују по питању крајњег ие. порекла те речи²⁵.

У ОЛГБСЈ се не коментарише географски распоред германских, балтских и словенских потврда које синхроно показују присуство на ободима и одсуство у централном делу тог простора (у немачком није потврђен симплекс већ само сложеница која чува траг о њему: срвн. *al-scaf* „посуда за пиво“; ситуација у ст. пруском је нејасна будући да је тамо *alu* „пиће од меда“; пољ. дијал. *olowica* „стари назив квасца за вотку“ је усамљено пошто нема никаквих потврда у чеш., слч., блр. или укр.). Оваква ареална дистрибуција по рубним деловима једног језичког простора (у овом случају мешовитог, германско-балтско-словенског) с обзиром на теорију о конзервативности периферије може се узети као аргумент у прилог тези о некадашњем заједништву. Да ли је реч прасродна у све три групе језика, или им је заједничка као позајмљеница из скитског (одакле потиче и осетско *celuton*), овде се не може утврдити, већ то мора бити предмет посебне студије.

Највећу занимљивост ове теме чини постојање балто-словенске паралеле која се састоји у употреби речи *alus* тј. *olъ* (или њихових синонимних варијанти) у одређеним контекстима у фолклорним текстовима. У ОЛГБСЈ

²³ Уредник VII–IX тома RIAZU, Т. Маретић, још 1917. добро примећује да се реч *оловина* „налази и у црквеносл. језику и у руском, у оба поред *olъ*, које се налази и у слов. језику (*ol* поред *vol* значи: пиво); из сродних индоевр. језика иде овамо лит. *alus* пиво.“ Тешко је претпоставити зашто Скок, који је веома исцрпно ексерцирао RIAZU, није уврстио ову реч у свој речник — осим ако је сумњао у аутентичност Дивковићевих примера.

²⁴ Већина аутора полази од ие. **al-* „горак“, чиме би се првобитно значење тих речи сводило на „горак напитака“. Левентал је полазио такође од ие. корена **al-* али у значењу „жут“, што по њему боље мотивише лат. *alumen* „стипса, средство које кожу боји у жуто“. Помишљало се и на могућност алтернације псл. корена **olъ-* са **elъ-* који се са проширењем *-k-* среће у рус. *ёлкий* „горкаст“. У новије време назив овог пића сврстава се у „миграционе термине“, скитско-европске изгласе (по Абаеву) које су резултат миграција индоевропских племена која су долазећи са истока ступила у контакт са раноиранским дијалектима (ОЛГБСЈ 23–24).

²⁵ То што не помињу Махеево тумачење којим се назив овог пића доводи у везу са псл. **alovъjъ* / **jalovъjъ* (в. детаљније у ЭССЯ I: 68) имплицира пре да га сматрају неприхватљивим — вероватно с правом — него да га нису имали у виду.

се она реконструише (по Екерту) као балто-словенска изоглоса, стабилна формула карактеристична за фолклорне текстове: ист. балт. *medus + alus* и слов. *медъ + олъ*. Формула допушта прераспodelу компонената, њихово мање или веће удаљавање, као и могућност замене синонимима. Како то функционише илустровано је примерима рус. *мед-йиво* у бајкама²⁶, док су лит. и лет. примери бројнији и садрже директне континуанте лексема које одговарају псл. *olъ: лит. *alu midu*, лет. *madu ar olu* (ОЛГБСЯ 33). Треба истаћи да се ту као једини случај посведочености континуанте псл. *olъ у таквом контексту на словенском материјалу наводи слн. „Ne bom pila medu, ne bom pila olu“²⁷ — што вероватно и стоји с обзиром на неизвесну аутентичност Алауповићевог *слајског ола*. За истраживаче сх. фолклора, а још пре историје књижевности, остаје задатак да установе, с обзиром на одсуство *оловине* у нашем фолклору, порекло двочланих (и вишечланих) израза у којима се она код песника Р. Петровића и Т. Алауповића јавља у пару са другим пићима (*оловина : йиво; оловина: мед; медовина : слајски ол*, односно *оловина : йиво : суруйка*). Такође би ваљало утврдити да ли су примери са негираном фразом (Дивковићево не... *зеља и боба : ни оловине*, слн. *Ne... medu, ne... olu*) аутохтони, или су настали под утицајем наведеног места у Новом завету односно црквеноправних списа.

Ако се још једном осврнемо на чињеницу да и укус оловине варира, како на нашем терену, тако и другде, видећемо да је то условљено не само разноврсношћу житарица које су подвргаване ферментацији, већ и различитим додацима који су ту ферментацију поспешивали²⁸. Значајна је чињеница да је једно од тих средстава био и мед (в. ОЛГБСЯ 30, нарочито наводе из Шрадера и Топорова). То нас наводи на обазриву претпоставку да је мешање меда и ола, које је у једном тренутку довело до синонимности тих термина у значењу „благо алкохолно пиће“, могло бити материјална подлога на основу које таутолошки термин типа балтосл. *medalus односно псл. *medolъ улази у фолклор²⁹ као двочлана фраза *мед и ол*, затим *медовина и оловина*, да би даљом еволуцијом и супституцијом постала *оловина и йиво, мед и йиво, йиво и вино, вино и медовина*,³⁰ *вино и ракија*, већ према томе која су пића у датом тренутку била актуелна. Евидентирање и хронолошко праћење оваквих парова на фолклорном материјалу словенских језика могло би бити тема посебне студије чији би резултати потврдили или оповргли ову претпоставку.

Без обзира на немогућност коначног утврђивања индоевропске етимологије сх. *оловина* „врста пића налик пиву“, на општесловенском плану сх.

²⁶ *Я шам был, мед-йиво йил*, итд.

²⁷ Навод је из Плетершника (I:818) који цитира народну песму према Ваљавцу, али нам није пошло за руком да пронађемо дотични извор и сагледамо шири контекст у коме се та фраза јавља.

²⁸ Неке биљке су додаване пиву да би служиле као арома за потирање непријатног укуса или као конзерванс, уп. SSS IV: 129 s.v. *Piwowarstwo*.

²⁹ У коме је иначе чест модел израза у којима се јављају парови речи истог или сличног значења као *жйићо и йшеница, мед и шећер, јад и чемер, мио и драг, млад и зелен* итд.

³⁰ Уп. стихове из љубавне песме „Дјевер и снаха“: „ Већ сам била једина у мајке./ Ранила ме медом и шећером./ С вечера ме вином умивала./ У по ноћи слатком медовином./ У прозорје мл’јеком и ракијом...“ (Вук Караџић, *Српске народне њесме* I, Различне женске пјесме, 432.)

потврде несумњивом аутохтоношћу етнографских записа доприносе бољем познавању конкретне реалије на коју се термин односи, док учене и књижевне потврде подстичу преиспитивања и даља размишљања о словенској фолклорној формули у којој фигурирају два алкохолна пића.

ЛИТЕРАТУРА:

- Абаев I — В. И. Абаев: *Историко — етимологический словарь осетинского языка*, Москва — Ленинград, 1958.
- Bezljaj I–III — F. Bezljaj: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, A–S, Ljubljana, 1977–1995.
- БЕР 1–4 — *Български етимологичен речник*, А–падам, София, 1971–1995.
- DLR VII — *Dictionarul limbii române*, Serie nouă, T. VII, P. A 2–A, București, 1969.
- ЭССЯ 1–23 — *Этимологический словарь славянских языков*, А–навиякъ, Москва, 1974–1996.
- Фасмер I–IV — М. Фасмер: *Этимологический словарь русского языка*, Москва 1986–1987.
- Гамкрелидзе/Иванов 1984 — Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов: *Индоевропейский язык и индоевропейцы*, Тбилиси, 1984.
- Karłowicz I–VIII — J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki: *Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1900–1927.
- ОЛГБСЯ — *Общая лексика германских и балто-славянских языков*, отв. ред. А. П. Непокупный, Киев, 1989.
- Pleteršnik I–II — M. Pleteršnik: *Slovensko nemški slovar*, Ljubljana, 1894–1895.
- RJAZU I–XXIII — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1880–1976.
- РСАНУ 1–15 — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, А–нокавац, Београд, 1959–1996.
- Schrader 1917–1929 — O. Schrader: *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde*, Berlin.
- СРНГ 1–30 — *Словарь русских народных говоров*, А–почестно, Москва — Ленинград / Санкт Петербург, 1965–1996.
- SSS I–VII — *Słownik starożytności słowiańskich*, Wrocław, 1961–1982.
- Вакарелски 1977 — Х. Вакарелски: *Етнография на България*, София, 1977².
- Zajceva 1967 — S. V. Zajceva: *Specifična slovenska leksika u savremenim čakavskim govorima*, Прилози проучавању језика, Нови Сад, 3, 1967, 67–110.

